# A házasság és a család meghatározásának kérdéséhez

A. HARCSEV

Mivel a családi kapcsolatok igen bonyolultak és sokrétűek, a szociológust a házasság és a család fogalmának meghatározásánál mindig fenyegeti az egyoldalúság veszélye. Ez az egyoldalúság a kutatót az egész probléma tanulmányozásának metafizikus útjára viheti, és helytelen következtetéseket vonhat maga után.

Mielőtt hozzáfognánk a házasság és a család természetének és lényegének megvizsgálásához, szükségesnek tartjuk megvizsgálni a szociológusok legtipikusabb hibáit ebben a viszonylatban.

Hegel „Jogfilozófiájában" helyesen mutatott rá arra, hogy régebben a házasságot „különösen a legtöbb természetjogi műben csupán fizikai oldala felől vizsgálták, arról az oldalról, amelyet a természettől kap. Ily módon csupán nemi kapcsolatot láttak benne, és a házasság bármely más meghatározásához vezető út el volt zárva."[1] A házasságnak mint polgári szerződésnek kanti értelmezése, Hegel szavai szerint, „nagyon durva", mivel e felfogás szerint „a házasság egymás szerződésszerű kölcsönös használatává süllyed".[2]

Hegel fellépett ugyan a házasság bármely oldalának metafizikus abszolutizálása és más oldalainak semmibevevése ellen, de amikor saját maga határozta meg a házassági kapcsolatokat, szintén hasonló hibákat követett el. Véleménye szerint a házasság „törvényesített, erkölcsös szerelem".[3] Ezzel a két jelzővel látta el a szerelmet, és így igyekezett mindent kizárni belőle, „ami átmenti, szeszélyes és csupán szubjektív benne".[4] Ezt a kísérletet nem kifogásoljuk, sőt elismerjük termékeny voltát, de meg kell mondanunk, hogy Hegel a házasságnak nem mint általános társadalmi intézménynek meghatározását adta, hanem mint olyan eszménynek, amely igen távol áll a történeti realitástól. Ennek a meghatározásnak korlátozottságáról tanúskodik az a tény, hogy történetileg a szerelem, valamint a jog később keletkezett mint a házasság. Ezenkívül az osztálytársadalomban a szerelmi házasság a házassági kapcsolatoknak nem egyetlen, sőt nem is uralkodó típusa: a vagyonos osztályok között sokkal inkább elterjedtek az érdekházasságok, amelyeket — bármennyire is szeretnénk — nem „sorolhatunk" a hegeli formulába.

A mai polgári szociológia a családot az ún. „elsődleges csoportok" egyikének tekinti. Az „elsődleges csoport" problémája Nyugaton már 1909-től kezdve divatba jött, amikor Ch. Cooley amerikai szociológus kiadta „Társadalmi szervezet" című munkáját. Az elsődleges csoportot mint olyan csoportot

[1] *Гегель:* Сочинения. VII. М.—Л. 1934. 192. o.
[2] Uo. 193. o.
[3] Uo.
[4] Uo.

határozta meg, amelytől az ember egyéni fejlődése függ, és amely az egyént mint egészet formálja, míg az úgynevezett „másodlagos csoportok" („a szélesebb értelemben vett szövetségek", azaz a különböző társadalmi intézmények és asszociációk) csupán bizonyos irányban hatnak az egyénre. Cooley véleménye szerint az elsődleges csoport mindig „a személynek a személlyel való intim asszociációja és kooperációja", azaz feltételezi, hogy összes tagjai feltétlenül együtt, egy helyen vannak. Később elvetették a személyes együttlét ismérvét és „elsődleges csoportoknak" ismerték el azokat is, amelyeknek tagjai külön élnek, és csupán a levelezés kapcsolja őket össze. A legfontosabb elsődleges csoportok: a család, a szomszédság, a vallási közösség, valamint a „peer-group" (az azonoskorú gyermekek csoportja — D. Riesman terminológiája szerint, aki ennek a témának speciális munkát szentelt; „The Lonely Crowd", 1950.).

Az „elsődleges csoportok" elmélete abból indul ki, hogy a társadalom az alkotó elemeinek egyszerű összessége. Csakhogy elemeknek nem az egyes embereket tekinti, hanem az emberek fenti csoportjait, és ezek az elsődleges csoportok — mint az egész társadalom mechanikus felosztásának határa — átértelmeződnek a társadalom alapjává.

Az a koncepció, amely szerint az „elsődleges csoportok" alakítják ki az egész egyéniséget, nem veszi tekintetbe az általános és az egyedi dialektikáját, és az egyedit (az adott esetben az „elsődleges csoportot") csupán mint ilyent vizsgálja, nem látja meg azt, hogy ez másfelől az általánosnak is kifejezése és formája.

Az egyéniség, egészében és egyes aspektusaiban egyaránt, elsősorban az általános társadalmi lét hatása alatt alakul ki, amely megnyilvánul a társadalmi élet minden területén és minden társadalmi csoportban. A család — a legkisebb és, ebben az értelemben, elsődleges csoport — sem elszigetelten létezik, és nem egyedül neveli az embereket, hanem mint a társadalom és az osztály szerves része. Ebben a viszonylatban az „elsődleges" és a „másodlagos" csoportok, valamint az egész társadalom szerepe is azonos. Specifikumuk viszonylagos, nem is beszélve arról, hogy, nézetünk szerint, a családnak és a szomszédságnak, a családnak és a vallási közösségnek (specifikumuk értelmében) nincs több közük egymáshoz, mint például a családnak és a termelőcsoportnak, a családnak és a klubéletnek stb. Más szavakkal a csoportok „elsődlegességének" és „másodlagosságának" kritériumai igen mesterkéltek. Ha például az „elsődleges" csoport alapvető kritériumát — az intimitást — vesszük (ezen nemcsak az ideológiai, hanem az érzelmi közösséget is kell érteni), ez egyáltalán nem érvényes a szomszédság, a vallásközösség vagy az azonoskorú gyermekek „csoportjainak" minden tagjára, sőt a családtagokra sem mindig. A forradalom előtt a muzulmán családokban Közép-Ázsiában az apa és a serdülő lány, a férj szülei és a feleség közötti viszonyok igen távol álltak ettől az intimitástól. Vagy vajon intimnek nevezhetjük-e a családtagok közötti olyan viszonyokat, amelyek a „Forsyte Saga" szerzőjének prototípusul szolgáltak.

Tehát a családnak mint egyik „elsődleges csoportnak" a meghatározása már azért sem helytálló, mert a társadalom helytelen, mechanikus ábrázolásából indul ki, egyoldalúan abszlutizálja az egyedit az általános rovására, és nem ad pontos kritériumokat az „elsődleges csoport" fogalmára.

A mai polgári szociológusok igyekeznek ezt a meghatározást jobban konkretizálni, de ezzel csak fokozzák a hibákat.

A. Rose a családot úgy határozza meg, mint „olyan kölcsönösen összekapcsolt emberek csoportját, akik elismerik rokonságukat, amely közös származáson, házasságon vagy örökbefogadáson alapszik".[5] Ez a meghatározás magába foglalja a rokonok bármely csoportját, függetlenül attól, hogy hol élnek. Rose ezért ténylegesen nem a családot, hanem a rokonságot határozza meg. Ez a meghatározás így tautológiává alakul: „A rokonság kölcsönösen összekapcsolt emberek csoportja, akik elismerik a rokonságot." A „kölcsönös kapcsolatra" való rámutatás nem tárja fel e kölcsönös kapcsolat jellegét.

Kissé más utat választott S. Bogardus. „A család — írja — olyan intézmény, amely megoldja a férfiak és a nők közös életét, olyan életet, amely a férj és a feleség intim személyes kapcsolatán alapszik, az alapvető cél — a gyerekek világrahozatala és nevelése — kedvéért. Ennek az intézménynek társadalmi és vallási szankciói vannak."[6] Ez a meghatározás nagy fontosságot tulajdonít a családnak, mint a nemek közötti viszonyok szabályozójának. De az ilyen szempont lehetetlenné tesz bármely megkülönböztetést a család és a házasság között, sőt a család és a nemzetség között is, mivel ismeretes, hogy a nemzetség az ősközösségi társadalomban, egyebek között, az a tényező is volt, amely az emberek házassági státusát is meghatározta, és „megoldotta a férfiak és a nők közös életét".

A polgári szociológusok e sikertelenségeinek fő oka a család és, következésképpen, a házasság lényegének és specifikumának meghatározásában az, hogy előnyben részesítik a leíró módszert az analitikussal szemben. Ez a leíró módszer, amint várható is volt, csúcspontját a mai nyugati szociológia összefoglaló munkájában, a társadalomtudományok szótárában érte el, amelyet 1959-ben adtak ki Washingtonban. „A család — írja ez a szótár — olyan csoport, amely arra hivatott, hogy létrehozza vagy szabályozza a szexuális életet és a gyermekek születését. Bár ez az alapvető a család kialakulása szempontjából, de a család gyakran akkor is fennmarad, amikor a szexuális kapcsolat már nincs, illetve gyermekszülés nem lehetséges, nem kívánatos, vagy már megtörtént. Ily módon, maga a „család" terminus rendszerint (1) két szülőből („természetes" vagy törvényes) és legalább egy eltartott gyerekből álló elsődleges csoport, amelyet összeköt a családi érzés. Vonatkozhat (2) gyermektelen házas vagy nem házas párokra; (3) egy szülőből (függetlenül attól, hogy előzőleg házasságban élt-e vagy nem) és gyermekekből álló csoportra, ha a másik szülő ismeretlen, meghalt vagy eltűnt; (4) együttélő gyermekek csoportjára, akiknek előzőleg velük együtt élő egy vagy két szülőjük volt; (5) házastársra több törvényes házastárssal, gyerekekkel vagy nélkülük; (6) kölcsönös kapcsolatban levő rokonok és gyerekek csoportjára, akik egy háztartásban élnek. A család olyan jogi egység, csoport, amelynek meghatározott társadalmi státusa és fogyasztási egysége van; nagyon gyakran vallási, néha termelési csoport, valamint nevelési szerv és szórakozási sejt is."[7]

Bár a szerző igyekszik meghatározni a családi kapcsolatok minden eshetőségét és a család összes lehetséges funkcióját, meghatározása mégsem kielégítő, főképpen azért, mert a szükségszerű és a lényeges egyenlő helyet foglal el benne a véletlennel és a kivétellel. Ennek következtében a család meghatáro-

[5] *Arnold M. Rose :* Sociology. NY. 1957. 150. o.
[6] *Emory S. Bogardus :* Sociology. NY. 1954. 75. o.
[7] Dictionary of Social Science by *John T. Zadrozny,* Washington D. C. 1959. 116—117. o.

zásába a jelenségek igen széles köre „tartozik", egészen a „gyermektelen, házasságban nem levő párokig" (függetlenül azoknak a kapcsolatoknak időtartamától és jellegétől, amelyek a két embert „párrá" teszik). Ezen kívül ez a meghatározás bizonyos fokig ellentmondó, mivel egyfelől azt mondja, hogy a család „jogi egység" és „társadalmi státusa" van, másfelől a családra vonatkoztatja a férfi és a nő házasságon kívüli együttélését is. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a „család tagjait családi érzés köti össze" tézis nem mentes a tautológiától, és aligha tehet valamit hozzá a házassági-családi kapcsolatok értelmezéséhez.

A házasság és a család meghatározásánál tehát a hibák következő két csoportját követik el:

1. A házassági-családi kapcsolatok egyik oldalának vagy konkrét-történeti formáinak eltúlzása, abszolutizálása.

2. A leíró módszer és, ezzel összefüggésben, a véletlennek és a kivételnek a szükségszerű és a lényeges rangjára emelése.

*

Amikor a marxista szociológusok meghatározzák a házasságot és a családot, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek dialektikus materialista tanából indulnak ki.

A fogalom meghatározása annyit jelent, hogy más, szélesebb fogalom alá rendeljük. De — amint a házasság és a család előbbi meghatározásainak elemzése mutatja — nem egy, hanem sok olyan fogalom létezik, amelyek alá az adott fogalmak rendelhetők. Ilyenek az „egység" és a „sejt", a „szövetség" és a „csoport" stb. Ezek a szélesebb fogalmak távolról sem állanak egyforma viszonyban a „házasság" és a „család" fogalmával. A tudományos meghatározás pedig elsősorban olyan szélesebb fogalom kiválasztását követeli meg, amely a legteljesebben és a legpontosabban fejezi ki a meghatározandó dolog lényegét. Másfelől a meghatározásnak fel kell tárnia ennek a lényegnek specifikus tulajdonságait is.

*

Ismeretes, hogy a házasság olyan kapcsolat, amelynek az alapja a természetes szükséglet. Az állatoknál ez a természetes szükséglet közvetlenül ösztönös-biológiai formájában lép fel, az embereknél viszont tudatos cselekedetekben nyilvánul meg, és, következésképpen, kifejezésének formáját és, jelentős mértékben, lényegét is, már a társadalmi okok határozzák meg. „Ennek az igen hosszú időnek folyamán — írta V. G. Plehanov — az emberszabású hím viszonyát az emberszabású nőstényhez, ugyanúgy, mint az emberszabású kicsinyekhez való viszonyukat, ennek a fajnak olyan közös életfeltételei határozták meg, amelyek semmiféle kapcsolatban sem állottak a *munkaeszközökkel*. Mi határozta meg akkoriban őseink 'családi' viszonyait? Ezt a természettudósoknak kell megmagyarázniok. A történészeknek itt egyelőre még nincs tennivalójuk. Csakhogy a munkaeszköz egyre komolyabb szerepet kezd játszani az ember életében, a termelőerők egyre inkább fejlődnek, s végül is bekövetkezik egy olyan időpont, amikor döntő befolyásra tesznek szert az egész társadalmi szervezetre, vagyis egyebek között a családi viszonyokra is. Itt már elkezdődik *a történész tennivalója* . . ."[8]

[8] *G. V. Plehanov :* A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez. Szikra, Bp. 1950. 152. o.

A házasság lényegének megértésében döntő jelentősége lehet a nemek közötti viszonyok társadalmi okok által meghatározott oldalai elemzésének.

A házasságnak ez a társadalmi oldala, jellege szerint, nem egységes: tartalmazza mind a gazdasági, mind a szellemi oldalt. A házasság gazdasági oldala történetileg a férfi és a nő közös gazdasági érdekeltségének következményeként keletkezett a munka nem és kor szerinti megosztásának eredményeként. A vagyonos osztályoknál a gazdasági érdekeltség alapvető forrása a gazdagság megnövelésére törekvés nősülés vagy férjhezmenés révén, és a házastársak közötti gazdasági viszonyokat a tulajdonviszonyok határozzák meg.

Tehát nem elég azt mondani, hogy a házasságnak van gazdasági oldala, hozzá kell tenni azt is, hogy a házasság gazdasági oldala történetileg változik a társadalomban uralkodó termelési viszonyok jellegétől függően.

A házasság szellemi oldala annak a következménye, hogy minden embernek megvan az a képessége. hogy gondolkozzék és érezzen, tehát értékelje és érzelmileg átélje körülvevő világának jelenségeit, valamint tudatosítsa saját szükségleteit. Az ember szellemi élete, mint ismeretes, először is intellektusa és érzései fejlődésének színvonalától függ, másodszor (az osztálytársadalomban) attól, hogy milyen osztályhelyzetből tükrözi vissza a valóságot.

Tehát az ideológiai és a pszichológiai elemek szerepe a házasságban távolról sem egyforma a különböző történeti korszakokban és a társadalom különböző osztályainál. A házasság szellemi oldala tartalmazza a házastársak egymás iránti érzéseit és gondolatait, valamint ezeknek a gondolatoknak és érzéseknek objektív kifejezését tetteikben és cselekedeteikben. Más szavakkal, a gazdasági viszonyok mellett a házasságban vannak olyan ideológiai viszonyok is, amelyek megnyilvánulásuk formája szerint objektívek, de lényegük szerint szubjektívek.

Így aligha ismerhető el igaznak az az állítás, hogy elsődlegesek az „alap elemei", a másodlagosak pedig valami „felépítményfélék". Marx úgy beszél az alapról mint a termelési viszonyok együtteséről,[9] a házasságnak pedig távolról sem kapcsolódik minden történeti formája közvetlenül a termeléshez. A házastársak közötti gazdasági viszonyokról mint az „alap elemeiről" csupán akkor beszélhetünk, ha az ősközösségi társadalmat vesszük tekintetbe, amikor a háztartás a társadalmi termelés része volt, vagy a parasztok és a kézművesek esetén, mert családjuk egyidejűleg termelési sejt is volt. A házasság minden más formájában a férfi és a nő közötti gazdasági viszonyok nem voltak egyértelműek a termelési viszonyokkal, hanem csupán függtek ezektől, mint meghatározottak a meghatározótól.

Ebben az értelemben a házasság gazdasági oldalának körülbelül ugyanaz a helyzete, mint a szellemi oldalának, amelyet fő tartalmában végső fokon szintén az emberek helye határoz meg a társadalmi termelés rendszerében.

Amikor Hegel a házasság szellemi oldaláról beszél, azt mondja, hogy „a természetes hajlam a természeti momentum modalitásának fokára csökken; a természetes hajlamnak pontosan az a rendeltetése, hogy eltűnjék kielégítése után, és a szellemi kapcsolat szubsztanciálisként lép fel, tehát annak a minőségében, ami önmagában a szenvedélyek véletlensége és az időleges különös szeszély fölött áll."[10]

[9] Lásd például *Marx :* Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához", *Marx—Engels* Válogatott művek I. köt. Szikra, Bp. 1949. 340. o.

[10] *Гегель:* Сочинения. VII. М.—Л. 1934. 194. o.

Hegel gondolata a szellemi viszonyok szerepéről a házasságban mélyen igaz, és itt bizonyára semmit sem tehetünk hozzá; de az egész tézis sokban ellentmond a házassági viszonyok gyakorlatának (ha tekintetbe vesszük történeti formáinak teljes gazdagságát). Ha elismerjük, hogy bizonyos különbségek léteznek férfi és nő pszichikumában, úgy azt is el kell ismerni, hogy az ember szellemi világa kis mértékben biológiai természetétől is függ. Maga a házastársi szerelem mint érzés az emberi pszichikum jelensége, szintén nem a „tiszta" erkölcs talajából nő ki.

A legfontosabb az, hogy a szellemi a házasságban nem szűkíthető le csupán az erkölcsire, és az erkölcsi sem csupán a házastársak közötti egyetértésre vagy szerelemre.

A szellemi viszonyoknak a házasságban sok aspektusuk van, attól függően, hogy milyen eszmei motívumok irányítják a házastársakat közös életükben.

Először is, a házasság távolról sem tételezi fel mindig a férfi és a nő törekvéseinek közös voltát, ezért a házastársak szellemi életében a legkülönbözőbb helyzetek lehetségesek — az összhangtól egészen a nyílt ellenségeskedésig.

Másodszor: a házastársak tettei, amelyekben kölcsönös kapcsolataik kifejeződnek, lehetnek erkölcsi, esztétikai, vallási, sőt politikai indítékok eredményei, következésképpen a kapcsolatok erkölcsi vagy esztétikai, vallásos vagy politikai jelleget nyernek.

De bármilyen különbözőek is a szellemi viszonyok a házasságban, fő tartalmukat az emberek erkölcsi tudata szabályozza (és itt Hegel közel áll az igazsághoz). Ennek a tudatnak legáltalánosabb megtestesülése az az erkölcsi eszmény, amelyet a jóság és az igazságosság fogalmai fejeznek ki.

Az erkölcsi pszichológia legfontosabb elemei a kötelesség és a lelkiismeret érzései, amelyek visszatükrözik az egyén kapcsolatát a társadalommal, a néppel, a becsület és az érdem érzései, amelyek visszatükrözik az egyéniség társadalmi értékét. Ezen kívül az erkölcsi pszichológiához tartoznak az ember emócionális élményei, „amelyeket az ember oly módon él át, hogy a valóság jelenségeit az erkölcsi alapelvek szemszögéből észleli, azokból a morális kategóriákból[11] indulva ki, amelyeket a társadalom kialakított."[12] A pszichológiának ehhez a területéhez tartoznak a hazafiság, a humanizmus, a kollektivizmus, a büszkeség, a jóakarat, a gyöngédség stb. érzései. Az ilyen érzésekben egyaránt kifejeződhet a házastárshoz való pozitív és negatív viszony is, és kifejeződhetnek e viszonyok különböző árnyalatai.

Az erkölcsi tudat szerepét a házasságban igen jól ragadja meg Tatjana híres tiltakozása Anyegin újabb érzelmi közeledése ellen:

*„Én férjhez mentem. Most pedig*
*Menjen kérem, ne is kövessen ;*
*Tudom, hogy lélekben nemes,*
*Becsületes, önérzetes,*

[11] Ebben az esetben jobb nem kategóriákról, hanem erkölcsi elvekről és normákról beszélni, minthogy kategóriákon rendszerint tudományos fogalmakat értünk, itt pedig erkölcsi eszmékről van szó. Kategóriákkal nem az erkölcs operál, hanem az etika mint az erkölcs fejlődése lényegének és törvényeinek tudománya.

[12] *P. M. Jakobson :* Az érzelmek pszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1960. 229. o.

*Szeretem még (mit rejtegessem?).*
*De másnak szánt a sors oda,*
*S hűtlenné nem leszek soha.*"[13]

Olyan tett van előttünk (a feleség hű marad férjéhez, bár mást szeret), amely kifejezi az ember meggyőződését bizonyos erkölcsi elvek szükségszerűségéről és igazságáról, és az elszántságot is ezen elvek követésére. Emellett az erkölcsi tettet végrehajtó ember nemcsak saját erkölcsi eszméire és érzéseire támaszkodik, hanem azoknak az erkölcsi tudatára is, akiknek így vagy úgy közük van ehhez a tetthez („Tudom, hogy lélekben nemes, becsületes, önérzetes . . .").

Az erkölcsi cselekedetek a házasságban nemcsak a házastársi hűség megőrzésére korlátozódnak. Jellegük nagyon sokféle: a házastársak kölcsönös segítése, a tisztelet és a figyelem, vagy ellenkezőleg, a tiszteletlenség, az önzés különféle jelei stb. De bármilyen különbözőek is ezek az erkölcsi tettek (és ezekből tevődnek össze az erkölcsi viszonyok a házasságban), egy közös vonás jellemző rájuk: az ilyen tettek közvetlen forrása nem a külső, hanem a belső indíték, amely az ember erkölcsi egyéniségének kifejezése. Másfelől az egyén kénytelen számolni a házasságnak azzal az erkölcsi eszméjével is, amely a társadalomban uralkodik.

A különböző történeti körülmények között különböző kölcsönviszonyok alakulnak ki az emberek egyéni és társadalmi-erkölcsi tudata között — az egységtől az antagonizmusig —, ez pedig azt jelenti, hogy a társadalom erkölcsi szankciójának hatása a házastársak erkölcsi tetteire szintén változik. Ugyanakkor a társadalmi szankciónak van állandó szerepe is. Ezt mintegy igazolja az adott házasság megfelelése az „erkölcsi minimumnak", azaz a társadalom olyan erkölcsi követelményeinek, amelyeknek be nem tartása erkölcsi elítélést von maga után. Ennek következtében a házastársak egyéni erkölcsi kötelezettségei társadalmi jelentőséget nyernek, és ezeket az erkölcsi kötelezettségeket kiegészítik a társadalom előtti közös kötelességek. „Senkit sem kényszerítenek arra, hogy házasságot kössön — írta K. Marx —; de mindenkit rá kell kényszeríteni arra, hogy — amennyiben házasságot köt — engedelmeskedjen a házasság törvényeinek. Aki házasságot köt, éppúgy nem *csinálja*, nem *kitalálja* a házasságot, mint ahogy egy úszó sem *kitalálja* a víz és a nehézkedés természetét és törvényeit. A házasság tehát nem alkalmazkodhat a házasságot kötő ember önkényéhez, hanem az ő önkényének kell alkalmazkodnia a házassághoz."[14]

A nemek közti viszonyok társadalmi-erkölcsi szabályozása közvetlenül meghatározza a lakosság újratermelésének és a gyermekek nevelésének jellegét. Ezekben a viszonyokban, mondta V. I. Lenin, „ketten vesznek részt, és egy harmadik új élet keletkezik. Itt rejlik a társadalmi érdek".[15]

Tehát a házasságnak mint erkölcsi viszonynak szubjektív és objektív jellege van. Szubjektív, amennyiben a házastársak erkölcsi tudatának, erkölcsi érettségének színvonalától függ, de objektív is, amennyiben az egész társadalom erkölcsi berendezése határozza meg.

[13] *A. Sz. Puskin :* Anyegin. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1958. 201. o. Áprily Lajos fordítása.

[14] *Marx :* A válási törvény tervezete. *Marx—Engels* Művei I. köt. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1957. 149. o.

[15] Воспоминания о В. И. *Ленине.* II. Москва 1957. 573. o.

A vallás, majd az állam keletkezésével a nemi élet erkölcsi szabályozását vallási és jogi szabályokkal egészítették ki. Ez egyrészt arra szolgált, hogy jobban megerősítsék a társadalmi ellenőrzést a házasság felett, másrészt arra, hogy érvénytelenítsék a házasság erkölcsi szankcióját abban az esetben, ha az ellentmondásba kerül az uralkodó osztály érdekeivel. Hogy csökkenthessék a népi erkölcs hatását és emeljék az uralkodó erkölcs szerepét, a házasságnak meg kellett adni az általánosság és a mindenhatóság látszatát. Ez történik a házasság vallási szentesítésében.

A jogi szankciónak ugyanez a forrása és ugyanez a célja. Nem véletlen, hogy sok országban (így például a cári Oroszországban) az egyház a házassággal kapcsolatban ténylegesen nemcsak vallási, hanem jogi funkciókat is betöltött.

A házassági viszonyok jogi rögzítését már a jelenleg ismert legrégibb törvénykódex is tartalmazza, amely a babiloni Hammurabi (i. e. 1792—1750) nevéhez fűződik. A házassági viszonyok jogi szabályozásának bevezetése a páros házasságtól a magántulajdonon alapuló monogámiához vezető átmenetnek felelt meg. De a házassági viszonyok jogi szabályozásának bevezetése nemcsak erkölcsi veszteséget eredményezett, hanem bizonyos erkölcsi vívmányokat is. A házassági jog meggyorsította a poligámia maradványainak leküzdését, és növelte a szülők felelősségét a gyerekek neveléséért. Törvényesítette a férfiaknak már meglevő uralmát a nők felett, de ugyanakkor, bizonyos fokig, korlátozta is, és megakadályozta önkénnyé való átalakulását. Néhány jogi kötelesség (például a házastársi hűség és a kölcsönös segítés) elősegítette a megfelelő erkölcsi tulajdonságok kialakulását és fejlődését. Végül a házassági jog bizonyos kötelezettségeket rótt nemcsak a házastársakra, hanem a szövetségüket szankcionáló államra is. Ha a házasság támogatásra és védelemre szorult, úgy a házastársak nemcsak a társadalmi véleményre apellálhattak, hanem a törvényre is, azaz az államra.

Tehát a házassági jog bevezetése és a házastársak közötti jogi viszonyok létrehozása nemcsak törvényszerű, hanem haladó esemény is volt, bár a néperkölcs szempontjából sok negatív jelenség törvényesítését is jelentette.

Ez a jellemzés távolról sem meríti ki a felvetett problémát. A házasság mint társadalmi, ideológiai és pszichológiai intézmény meghatározása céljából feltétlenül válaszolnunk kell még egy, nem kevésbé fontos kérdésre: milyen kölcsönviszony van a házasság és a nemi szerelem között, mennyire térhet el a kettő egymástól?

A szerelem tudományos elemzése igen hálátlan feladat, mivel ennek az érzésnek annyi eleme és árnyalata van, és annyira egyéni a megnyilvánulásának formái szerint is, hogy még ha el is kerülhetők a durva ellentmondások és hibák, előfordul, hogy a következtetések nincsenek vagy nem mindenben vannak összhangban az emberek tapasztalataival.

Ezért a szerelem általános, különös és egyéni vonásainak egységében, teljes bonyolultságában és ellentmondásosságában való ábrázolását át kell engednünk a művészetnek, amely a konkrét helyzetek elemzésének igen nagy lehetőségeivel bír, a tudománynak pedig csupán a legáltalánosabb olyan jellemző vonások tanulmányozására kell korlátozódnia, amelyek meghatározzák ennek az érzésnek társadalmi specifikumát és lényegét.

Elsősorban el kell határolni a szerelmet mint a tudat funkcióját, mint az emberek szellemi tevékenységének formáját, és a szerelmet, mint ösztönt vagy mint egyik objektumnak a másik objektum iránti fiziológiai vonzódását.

De a szerelem megmagyarázásának ebben a szakaszában is komoly nehézséggel találkozunk: az emberekben a tudatos, a szellemi oly szorosan összekapcsolódik az ösztönössel és a fiziológiaival, hogy gyakran gyakorlatilag lehetetlen megkülönböztetni ezeket az elemeket. A szerelemről mint társadalmi érzésről ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha az ösztönös mellett a szellemi vonzódást is tartalmazza.

Az esztétikai vonzódás a szerelemnek mint szellemi vonzalomnak elsődleges és leginkább elterjedt formája. Az esztétikai gyönyörnek, a természetszeretetnek és a művészetszeretetnek a fő tartalma a társadalom fejlődésének bizonyos szakaszán a nemi szerelemnek is fő tartalma lesz.

A mai ember érett szerelme nemcsak az esztétikai, hanem az erkölcsi tudatot is érinti és nemcsak a szeretett ember szépségében való gyönyörködést tételezi fel, hanem a hozzá való szellemi közelséget is. Ezért a mai nemi szerelem „olyannyira intenzív és tartós, hogy mindkét fél nagy, sőt a legnagyobb szerencsétlenségnek tartja, ha nem lehetnek egymáséi, vagy elszakadnak egymástól. Mindketten hajlandók sokat, esetleg életüket is kockáztatni, hogy egymáséi lehessenek; ez az ókorban legfeljebb házasságtörés esetében fordult elő."[16]

Az embereknél a munka fejleszti a szerelem számára szükséges szellemi tulajdonságokat, a parazitaság pedig megakadályozza „az emberi lényeg gazdagságának" kibontakozását, azaz a „szubjektív emberi érzelem" kibontakozását. A parazita pszichológia lényege szerint ellensége az esztétikai szépségnek és az erkölcsi felemelkedésnek, azaz pontosan annak, ami nélkül nem keletkezhet, nem létezhet szerelem. A szerelemre való képességet nem a műveltség színvonala határozza meg, hanem az ember általános kultúrájának színvonala, magában a kultúrában is létezhetnek azonban olyan irányzatok, amelyek ellenségesek a szerelem érzésével szemben. Ezeket az irányzatokat éppen a parazitaság hozza létre.

A szerelemnek mint szellemi érzésnek tárgya nem egyszerűen a másik nem, hanem az a másik ember, aki kifejlődött egyéniség, aki nemcsak fizikai, de intellektuális és emócionális értékekkel is rendelkezik, és ezért a hozzá való fizikai vonzódás már esztétikai jelleget nyert.

A szerelem tárgya annak a számára, aki szeret, már nemcsak objektum, hanem szubjektum is. Ezért „a nemi kapcsolatok megítélésének új erkölcsi mértéke jön létre. Most már nemcsak azt kérdik, vajon a kapcsolat házasságon belüli vagy házasságon kívüli-e, hanem azt is: szerelem és viszontszerelem hozta-e létre?"[17]

Tehát a szellemi kapcsolatok a házasságban nem egyértelműek a házastársak szellemi közelségével, és a szellemi közelség, ha barátság jellege van, nem egyértelmű a házastársi szerelemmel. Másfelől a férfi és a nő közötti szerelem létezhet mind a házasságban, mind a házasságon kívül.

Mindez azt mutatja, hogy a házasság és a szerelem sem nem abszolút azonos, sem nem abszolút különböző.

A szerelmi házasság, vagy, amint V. I. Lenin mondotta, a házasság szerelemmel[18] a házasságnak csupán egyik történeti formája, éppen úgy, mint

[16] *Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete. *Marx—Engels* Válogatott Művek II. köt. Szikra, Bp. 1949. 230. o.

[17] Uo.

[18] Lásd *В. И. Ленин:* Соч. 35. 140. o. Изд. 4-е.

ahogyan a házastársi szerelem a nemi szerelemnek csupán egyik lehetséges formája.

A házasság lényege és specifikuma tehát nem szűkíthető le csupán a nemi kapcsolat jelenlétére. „A házasság — amint Hegel helyesen jegyezte meg — a vadházasságtól abban különbözik, hogy az utóbbiban főképpen a természetes szükséglet kielégítésének van jelentősége, míg a házasságban ez a szükséglet háttérbe szorul. Ezért a házasságban pirulás nélkül beszélnek olyan természetes dolgokról, amelyek megemlítése nem házastársak között szégyenérzést keltene."[19]

Minthogy a házassági kapcsolat a család alapja, és ezért társadalmi jelentősége van, a házasság társadalmi szankciója kötelező, és erkölcsi, vallási és jogi formákban léphet fel.

Ezek szerint úgy határozhatjuk meg a házasságot, mint különböző nemű emberek (vagy csoportjaik) közötti kapcsolatok történetileg változó formáját, amelyet a társadalom szentesít és támogat. Ez a meghatározás tekintetbe veszi, hogy a házasságban az embernek mind természetes, mind társadalmi lényege megnyilvánul, hogy a házasság nemcsak monogámia lehet, hanem megvan a története, hogy a házasság, eltérően a házasságon kívüli nemi kapcsolatoktól, feltételezi a férfi és a nő magatartási normáinak és egyéni céljainak összhangját a társadalmi eszményekkel. A házasságnak minden egyéb jellemzése csupán egyes történeti formáira vonatkozik, és már csak ezért sem tartalmazhatja a házasságnak mint általános társadalmi intézménynek meghatározását.

*

A család a kapcsolatoknak bonyolultabb rendszere, mint a házasság, amennyiben rendszerint nemcsak a házastársakat egyesíti, hanem gyerekeiket is, valamint más rokonokat, sőt a házastársakhoz közelálló embereket is. A belső családi kapcsolatok lehetnek egyéniek (például az anya és a fia, a fivér és a lánytestvér közötti kapcsolatok) vagy csoportosak (például a szülők és a gyerekek közötti kapcsolatok, vagy „az el nem választott" nagycsaládokban a házaspárok között, különböző apák gyermekei között stb.). Minden egyes kapcsolat épp oly sokoldalú (társadalmi síkon), mint a házasság.

Amennyiben az élet a családban a létfenntartás közös voltával kapcsolatos, annyiban a család tagjai között elkerülhetetlenül bizonyos háztartási-gazdasági kapcsolatok alakulnak ki. Kölcsönös gazdasági segítségben és támogatásban részesítik egymást, munkamegosztás van, mely összefügg a gyerekek nevelésével és a háztartás vezetésével.

Maga a család mint társadalmi intézmény csupán a kapcsolatok fennállását jelenti, de ezeknek jellege teljesen a család életének és tevékenységének konkrét-történeti körülményeitől, azaz végső fokon a család gazdasági alapjától függ.

A szellemi kapcsolatoknak a családban, éppen úgy, mint a házasságban, erkölcsi, esztétikai, vallási és politikai tartalmuk lehet.

A család mint az emberek társadalmi közösségének egyik formája, összes tagjai szellemi érdekeinek és törekvéseinek egységét tételezi fel. De ahogyan a házasságban, úgy a családban távolról sem mindig abszolút ez az egység. A szellemi kapcsolatok a családban egyet nem értést és konfliktusokat is tartalmazhatnak.

[19] *Гегель:* Соч. VII. М.—Л. 1934. 195. o.

Bizonyos határok között létezhetnek ideológiai (vagy pszichológiai) ellentétek a családi egységen belül, de kiéleződésük esetén ez az egység megbomlik, sőt teljesen megsemmisülhet.

A családot megerősítő fő szellemi erő a rokoni érzés. A rokonságot távolról sem korlátozzák mindig a család határai, de forrásai végső fokon a családban vannak, és elsősorban a belső családi kapcsolatokban nyilvánulnak meg. Ennek az érzésnek természetes alapját az anyai és az apai ösztön alkotják, a gyerekeknek a szülők iránt érzett természetes vonzalma és a fivéreknek és a leánytestvéreknek egymás iránti érzése.

Ezeknek a természetes ösztönöknek ereje a vérrokonság közelségi fokától függ. De még a legerősebb természetes hajlam — a szülők és a gyerekek közötti vonzalom — is megsemmisülhet társadalmi érdekeik szembenállása révén. Sok tény megerősíti ezt, amelyeket a család történetéből és a mai család gyakorlatából vehetünk.

A kizsákmányoló társadalomban a vérrokonság ösztönét nagyon gyakran nemcsak ellenséges politikai vagy erkölcsi érzelem nyomja el, hanem gazdasági egyenlőtlenség is, elsősorban örökségnél vagy konkurrenciánál.

Másfelől a rokoni érzés felmerülhet és fejlődhet nemcsak a természetes ösztönök és hajlamok alapján. A Szovjetunióban, különösen a nagy honvédő háború éveiben és a háború utáni időkben, sok árva gyereket fogadtak örökbe, közöttük és az örökbefogadó szülők között rokoni kapcsolatok alakultak ki ennek a fogalomnak valódi értelmében.

Mindez a rokoni érzés társadalmi jellegéről tanúskodik, arról, hogy ez nem annyira természeti-biológiai, hanem inkább társadalmi körülmények eredménye. Ennek az érzésnek fő társadalmi forrása az emberek rövid vagy hosszabb ideig tartó közös élete, sorsuk összefüggése és közös érdekük együttélésük fenntartásában.

A rokoni érzés nem létezhet sokáig a rokonok egymástól való teljes szellemi elszigeteltsége mellett, de nem is követeli a teljes, mindent átfogó szellemi közelséget. Ismeretes, hogy a gyerekek nem ritkán kevésbé őszinték a szülőkhöz, mint a barátokhoz, és a fivérek (vagy leánytestvérek) szellemi kapcsolata lazább lehet, mint „idegen" embereké. Tehát a rokonság az emberek közös szellemi életének nem legmagasabb, hanem csupán specifikus formája.

A rokoni érzés kifejezése a rokoni szolidaritás, amely a kölcsönös családi segítség minden fajtájának az alapja – a gazdaságitól az erkölcsi-pszichológiai-ig. Ez a szolidaritás erkölcsi megerősítést talál a szülői, gyermeki, testvéri, röviden szólva a rokoni kötelesség eszméjében és érzésében.

Azoktól a társadalmi és egyéni körülményektől függően, amelyekben a család él, a tagjai közötti érzelmi közelség foka különböző lehet. Az érzelmi közelség legmagasabb foka a rokoni szeretet.

Mivel ez a szeretet, a házastársi szerelemmel ellentétben, más természetes tényezőkre támaszkodik, ösztönös alapja nemcsak kialakulását határozza meg — a szellemi közelség itt nem előzi meg a természetes kapcsolatot, hanem ennek következménye —, hanem irányát is.

Végül a rokoni szeretetben az esztétikai elem sokkal kisebb szerepet játszik, mint a szerelemben. A rokoni szeretet legfontosabb fajtái a szülői és a gyermeki szeretet.

A felnőtt ember és a gyerek pszichikuma éppen különbségük következtében, mintegy kiegészítik egymást. A gyengének védelemre van szüksége, az erősnek arra, hogy valakit pártfogoljon. Az, akinek nincsen élettapasztalata,

mohón vonzódik ehhez, az az ember, aki életbölcsességgel meggazdagodott, igyekszik azt valahogyan kinyilvánítani.

„A férfi — írta Marx — nem alakulhat újból gyerekké, különben gyerekessé válik. De vajon nem örül-e a gyerek naivitásának és vajon magának nem kell-e arra törekednie, hogy magasabb fokon felidézze saját igazi lényegét."[20]

Itt Marx nagyon igazan és pontosan jelölte meg az érett kor gyermekkorhoz való vonzódásának egyik fő pszichológiai forrását, amely az egyes ember életében a gyerekek iránti szeretetben fejeződik ki, az egész emberiség életében pedig az ókor és művészete iránti meg nem szűnő érdeklődésben. Másfelől a gyermek egyik legerősebb szükséglete a felnőttekkel való érintkezés, ezeknek utánzása. Ha a felnőtteknek és a gyerekeknek ez a „kölcsönös érdekeltsége" kiegészül a környező élet érzésének és élményének az emlékek és a remények közös voltával, az egymás iránti hála kölcsönös érzésével nemcsak a szülés tényével, hanem az egész együttéléssel kapcsolatban, úgy ez az érdekeltség a szeretet szilárd és állandó érzésévé alakul át. Ha mindez nincs meg, úgy sem a szülői tisztelet, sem a gyermeki ellágyulás soha nem emelkedik fel ilyen szintre. Hegel, összehasonlítva a szülői és a gyermeki szeretetet, a „Jogfilozófiá"-ban ezt a következtetést vonja le: „Meg kell jegyezni, hogy a gyerekek a szülőket egészében véve, kevésbé szeretik, mint a szülők a gyerekeket, mivel ezek önállóak lesznek és megerősödnek és ezért elhagyják szüleiket, míg a szülők bennük saját életük objektív tárgyiasságával rendelkeznek."[21] Ez a gondolat hűen tükröz vissza két olyan, nagyon fontos körülményt, amelyek a szülők és a gyerekek kölcsönös kapcsolatával függnek össze. Az első az, hogy a gyerekek a szülők és különösen az anya életében nagyobb helyet foglalnak el, mint fordítva, mivel a szülők a gyerekek számára csupán az érzés objektumát jelentik, a gyerekek viszont a szülők számára az érzés és a tevékenység objektumai. A gyerekek egész társadalmi aktivitása a család határain kívülre irányul, ha pedig a családban nyilvánul meg, úgy rendszerint csupán az öccsel és a huggal kapcsolatos. Minden új nemzedék eszméiben és ízlésében rendszerint tovább megy elődeinél, aminek következtében a szülők iránti kapcsolatukban megjelenhet a fölény érzése és az ezzel összefüggő elbizakodottság, leereszkedés, sőt megvetés. A szülői szeretet a gyermek iránt rendszerint közvetlen és önzetlen, míg a gyerekek szülők iránti szeretetében nagy szerepet játszik a hála érzése; a gyermeki szeretet tehát nagyobb mértékben függ az ember erkölcsi érettségétől mint a szülői szeretet.

A második igen fontos körülmény, amelyet Hegel feljegyez, az, hogy a szülőknek a gyermekekhez való kapcsolata szorosan összefügg saját kölcsönös kapcsolatuk jellegével, és a gyerekek iránti szeretetük foka a házastársi szeretet kifejezése is. „Az anya a gyermekben szereti házastársát, az utóbbi a gyermekben a feleségét; mindketten megtalálják benne saját szeretetüket egymás iránt."[22]

A fivérek és a nővérek, az unokafivérek és az unokanővérek közötti kapcsolatokat nagyrészt az határozza meg, hogy ezek a gyerekek hogyan viszonyulnak az idősebb nemzedékhez. A fivéri vagy a nővéri szeretet bizonyos fokig a szülők iránti szeretet és a családban létező általános erkölcsi atmosféra

[20] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс:* Соч. XII. ч. I. 204. o.
[21] *Гегель:* Соч. VI. М.—Л. 1934. 204. o.
[22] *Гегель:* Соч. VII. М.—Л. 1934. 202. o.

következménye. Másfelől a fivérek és a nővérek kapcsolatai a fiatalabb testvérekhez azoktól az érzésektől függnek, amelyek a szülők és a gyerekek közötti kapcsolatokban jönnek létre.

Minden rokoni kapcsolatnak megvan a maga specifikus tartalma, különös kifejezési formája, közelségi foka.

Mint társadalmi szervezetet, a családot elsősorban létszáma, helyzete, struktúrája és bizonyos társadalmi funkciója jellemzi.

A család létszáma történeti korszakonként különböző — a patriarchális család, rendszerint számos emberből állt, az úgynevezett „házastársi" család csupán a férjet és a feleséget zárja magába. A család létszámára viszonylag nagy befolyást gyakorolnak a nemzeti hagyományok, a társadalmi élet olyan eseményei, mint a háborúk, válságok, végül az egyéni körülmények.

De — eltekintve az egyes családok létszámának nagy különbségétől a különböző korszakokban, különböző népeknél és különböző egyéni körülmények között — ez a létszám nem haladhat meg bizonyos határt.

Még ha a patriarchális család létszámából indulunk is ki, a család kis társadalmi csoportot jelent, eltérően a nagy társadalmi csoportoktól, mint az osztály, a rend, a nemzet, a nép, a törzs. De a család kis létszáma nem vonja maga után mechanikusan a tagjai közötti kapcsolatok intimitását. Ezért nem minden család nevezhető intim csoportnak. Mint kis társadalmi csoport a család a társadalmi struktúra első eleme, és csak ebben az értelemben nevezhető elsődleges társadalmi csoportnak.

A család nem szűkíthető le csupán rokoni kapcsolatokra, hanem feltételezi a rokonok közös lakhelyét, és az életforma közös voltát. A munkamegosztásban megnyilvánuló gazdasági segítség és támogatás csak a családi háztartás keretein belül valósulhat meg. Az együttlakás összefüggésben van a közös fogyasztással, és a család egyes formáiban (például a paraszt- és a kézműves családokban) a közös termeléssel is. Tehát a családi élet lokalizálásának nemcsak „térbeli-földrajzi", hanem gazdasági aspektusa is van. Ebben a viszonylatban a családot úgy tekinthetjük, mint a társadalom gazdasági és, főképpen, fogyasztási sejtjét.

A család struktúrájának fogalma szorosan összefügg a belső családi kapcsolatok fogalmával. De a két fogalom nem azonos.

A család struktúráján elsősorban a családi kapcsolatok szervezetét kell érteni a család egységének biztosítása szempontjából. A család struktúrájának fő kérdése a családi hatalom jellegének és a családtagok helyzetének kérdése a családi közösségen belül.

A társadalmi-történeti körülményektől függően a családi hatalom a gazdasági túlsúlyon vagy az erkölcsi tekintélyen alapulhat, kiindulhat a család struktúrájának hagyományos elképzeléseiből vagy az adott konkrét családban létező helyzet értékeléséből, összpontosulhat egy kézben vagy elosztódhat a család néhány felnőtt tagja között. A családi hatalom megnyilvánulásának formái igen különbözőek — az egyenes erőszaktól az erkölcsi hatásig, a parancsoktól az udvarias baráti tanácsokig.

A társadalmi-történeti körülmények végső fokon meghatározzák a család egyes tagjainak helyzetét és a családi közösség jellegét. Így például az asszonyok jogegyenlőtlensége a társadalomban mindig maga után vonja a jogegyenlőtlenséget a családban, a társadalmi viszonyok hierarchikus volta megfelelő irányzatokat hoz létre a családi kapcsolatokban, a társadalom demokratizálása pedig a család demokratizálódásához vezet.

A család struktúrájával szorosan összefügg életrendje és életmódja, szokásai és hagyományai, valamint kapcsolatai más családokkal és az egész társadalommal. Mindezek történetileg változnak, de a társadalomnak, története bármely fokán, szüksége van a lakosság újratermelésére, ezért mindig érdekelt a család fenntartásában, mert ez az újratermelésének szervezeti formája.

Van olyan vélemény is, hogy a család egyáltalán nem szükségszerű a társadalom újratermelődéséhez.

Ha a lakosság újratermelését csupán a gyermekszülésre korlátozzuk, úgy e véleménnyel valóban nehéz valamit szembeállítani. De ha ezt az újratermelést szélesebben és igazabban fogjuk fel, mint a társadalomnak nemcsak fizikai, hanem szellemi felújítását, nemcsak mint a szülést, hanem mint a gyermekek megfelelő nevelését is, akkor a család egyáltalán nem fölösleges. A családi nevelés kiküszöbölhetetlenségét az indokolja, hogy a gyerekeknek, különösen kisebb korukban, szükségük van a mindennapi gondozásra és figyelemre. Csak ez teremti meg az előfeltételeket a gyermekek neveléséhez, ez idézi elő a bizalmat és a szeretetet a nevelő iránt. De az ilyen kapcsolat nem lehet csupán állampolgári vagy hivatali kötelesség, hanem érzést, emócionális érdekeltséget követel a gyerek sorsa iránt, és mindez a szülőkre sokkal nagyobb fokban jellemző, mint bármilyen más emberre.

Tehát a nevelés céljából a társadalom érdekelt a szülők és a gyermekek közötti ama érzelmi kapcsolatok megőrzésében, fejlesztésében és felhasználásában, amelyek a gyerekszülés tényének következményei. Erre szolgál a család és nevelői tevékenysége.

A család társadalmi funkciói közül ki kell emelni azokat, amelyek a család lényegével és specifikumával függnek össze, és amelyeket semmiféle más társadalmi intézmény nem tud betölteni, amelyeknek teljesítésére csupán a család „alkalmas."

Összefoglalva: a családot úgy határozhatjuk meg, mint a házasságon alapuló és bizonyos történetileg meghatározott szervezettel bíró kis társadalmi csoportot, amelynek tagjait a rokonság, a lakóhely és az életmód közössége, valamint a kölcsönös erkölcsi felelősség köti össze, és amelynek fennmaradását a lakosság fizikai és szellemi újratermelésének társadalmi szükséglete határozza meg.

Ebben a meghatározásban a következő legfontosabb momentumokat kell hangsúlyozni:

1. A családi kapcsolatok és a családi szervezet társadalmi-történeti meghatározottságát.

2. A család kapcsolatát az egyéni házassággal (eltérően a nemi kapcsolattól, a kollektív házasság különböző formáitól).

3. A más társadalmi alakulatokkal közös vonások mellett a család sok speciális tulajdonságát (a családi csoport kis létszámát, a rokoni érzést, az együttlakás és az életmód közösségét, a kölcsönös erkölcsi felelősséget).

4. Azt, hogy a család létezése és speciális társadalmi funkciója az objektív szükségszerűség következménye, és ez összefügg „a közvetlen élet termelése és újratermelése"[23] két legfontosabb formájának egyikével.

[23] *Engels :* A család, a magántulajdon és az állam eredete. *Marx—Engels* Válogatott Művek II. köt. Szikra, Bp. 1949. 167. o.

## К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ БРАКА И СЕМЬИ

*А. Г. Харчев*

Анализируя определения Ш. Кули, Д. Рисмана и Е. С. Богардуса, автор статьи указывает на односторонность воззрений буржуазной социологии и прежде всего на недостатки ее теории об «общественных группах». Эти недостатки обусловлены тем, что буржуазная социология предпочитает описательный метод, а не аналитический, вырывая семью из ее общественных связей, и абсолутизируя одну из ее конкретных исторических форм или ее характерных черт.

Определение же брака и семьи, напротив, требует многостороннего исторического и логического анализа; это и дается во второй части статьи, где автор стремится раскрыть сущность а также общие и специфичные черты брака и семьи, изучая явления с естественной, общественно исторической, экономической, юридической, психологической и моральной точек зрения. Он усиливается выяснить роль половой и кровной связей, влияние экономической системы, значение правовой и моральной санкций, функцию психологических моментов в брачной и семейной связи. После конкретного анализа автор указывает на общественное значение семьи, состоящее в том, что, воспитывая детей, она выполняет необходимую и незаменимую задачу в процессе общественного воспроизводства.

## THE QUESTION OF THE DEFINITION OF MARRIAGE AND FAMILY

*A. G. Harcsev*

Analyzing the definitions, suggested by Ch. Cooley, D. Riesmand and E. S. Bogardus, the article shows the one-sidedness of the attitude of bourgeois sociology, and, especially, the mistakes of the theory of "social groups". The origine of these mistakes lies in the fact that bourgeois sociology prefers the descriptive method to the analytical one , selecting family from its social correlations, and absolutizing some of its concrete historical forms or characteristic features.

On the other hand, the definition of marriage and family requires an extensive and many-sided historical and logical analysis. This is given in the second part of the article, where the author tries to find the essential character, the general and specifical features of marriage and family by examining these phenomena from their natural, social-historical, economical, legal, psychological and moral points of view. The article tries to explain the role of sexual relation and that of the ties of blood, the effects of the economic system, the significance of legal and moral sanctions, and the function of psychological moments in matrimonial and family relations. After this concrete analysis, the author shows the social significance of the family, which, through the education of children, plays an indispensable and irreplaceable role in the process of social reproduction.